

بررسی مروری نقش محیط روان‌شناختی کلاس درس در بهبود یادگیری دانش‌آموزان

محسن مرادی کوچی^۱، افسانه مصلی نژاد^۲

۱- کارشناسی ارشد مشاوره دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت

۲- کارشناسی ارشد علوم تربیتی دانشگاه پیام نور واحد شیراز



چکیده:

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش محیط روان‌شناختی کلاس درس در بهبود یادگیری دانش‌آموزان با رویکرد مروری-نظام‌مند است. این پژوهش با تحلیل جامع منابع علمی معتبر فارسی و انگلیسی بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ انجام شده است. روش تحقیق مبتنی بر جست‌وجوی نظام‌مند در پایگاه‌هایی مانند ERIC، Scopus، Google Scholar و SID بود و معیارهای ورود شامل مطالعات تجربی، کیفی، و مروری مرتبط با ابعاد محیط روان‌شناختی، احساس امنیت، تعاملات اجتماعی، انگیزش، خودکارآمدی و کیفیت روابط معلم-دانش‌آموز بود. یافته‌ها بیانگر آن است که محیط روان‌شناختی کلاس درس، شامل عوامل عاطفی، شناختی و اجتماعی، تأثیر مستقیمی بر عملکرد تحصیلی، انگیزش درونی، رفتارهای مشارکتی و سلامت روان دانش‌آموزان دارد. تحلیل مطالعات نشان داد که حمایت عاطفی معلم، جوّ تعامل مثبت، مشارکت فعال، ساختاردهی مناسب فعالیت‌های کلاسی و کاهش اضطراب آموزشی از عوامل کلیدی ارتقای یادگیری محسوب می‌شوند. نتیجه‌گیری کلی بیان می‌کند که بهبود محیط روان‌شناختی کلاس درس نه تنها عملکرد تحصیلی را افزایش می‌دهد، بلکه پیامدهای عمیقی بر رشد اجتماعی-هیجانی و تاب‌آوری دانش‌آموزان دارد. بر اساس تحلیل پژوهش‌ها، پیشنهادهایی کاربردی برای معلمان، مدیران و سیاست‌گذاران ارائه شده است.

کلمات کلیدی: محیط روان‌شناختی کلاس درس، یادگیری، انگیزش، تعامل معلم-دانش‌آموز، جوّ کلاسی

۱.۱. کلیات و معرفی زمینه

محیط روان‌شناختی کلاس درس مفهومی چندبعدی است که شامل نحوه ادراک دانش‌آموزان از تعاملات، احساس امنیت، روابط عاطفی، ساختار یاددهی، عدالت آموزشی و حمایت معلم می‌شود. تحقیقات چند دهه اخیر نشان داده‌اند که یادگیری صرفاً فرآیندی شناختی نیست، بلکه مجموعه‌ای از تجربیات اجتماعی، هیجانی و انگیزی است که در بستری روان‌شناختی شکل می‌گیرد. کلاس درس به مثابه یک نظام اجتماعی کوچک، بر رشد شخصیت، انگیزش، رفتارهای مشارکتی و عملکرد تحصیلی اثرگذار است.

۱.۲. اهمیت و ضرورت موضوع

در سال‌های اخیر، با افزایش پیچیدگی‌های نظام آموزشی و تغییرات در نحوه یادگیری دانش‌آموزان، بررسی عوامل روان‌شناختی مؤثر بر یادگیری اهمیت بیشتری یافته است. اضطراب تحصیلی، کاهش انگیزش، افت تحصیلی و نابرابری‌های آموزشی، همگی به نحوه ادراک دانش‌آموزان از محیط کلاس درس مرتبط هستند. در این میان، نقش معلمان در ایجاد فضای حمایتگر، تعامل مثبت و ساختاردهی مناسب فرایند آموزش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۱.۳. پیشینه نظری و پژوهشی

بر اساس نظریه‌های یادگیری اجتماعی (باندورا، ۱۹۹۷)، انگیزش درونی (دسی و رایان، ۲۰۰۰)، و جو کلاس درس (فریزر، ۲۰۱۵)، محیط روان‌شناختی کلاس یکی از قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده‌های یادگیری مؤثر است. مطالعات نشان داده‌اند که حمایت عاطفی معلم موجب افزایش خودکارآمدی و کاهش اضطراب تحصیلی می‌شود. از سوی دیگر، جو تعامل مثبت میان دانش‌آموزان، مهارت‌های اجتماعی و یادگیری مشارکتی را تقویت می‌کند.

۱.۴. شکاف پژوهشی

با وجود گستردگی پژوهش‌ها در این حوزه، اغلب مطالعات به بررسی یک بُعد خاص پرداخته‌اند و تحلیل جامع و نظام‌مند از کلیه ابعاد محیط روان‌شناختی کمتر انجام شده است. همچنین، مطالعات اندکی به مقایسه یافته‌های فرهنگی (ایران و سایر کشورها) پرداخته‌اند.

۱.۵. بیان مسئله

با توجه به نقش بنیادین محیط روان‌شناختی در شکل‌گیری رفتارهای یادگیری و موفقیت تحصیلی، ضروری است که اجزای این محیط به‌طور نظام‌مند بررسی و تحلیل شوند. بسیاری از مشکلات آموزشی، مانند بی‌انگیزگی، غیبت، افت تحصیلی و اضطراب امتحان، به کیفیت جوّ کلاس درس بازمی‌گردد. این مقاله تلاش می‌کند با رویکرد مروری-نظام‌مند، ابعاد مختلف این محیط را شناسایی و تحلیل کند و با ترکیب یافته‌های علمی، مسیرهای بهبود یادگیری را مشخص نماید.

۱.۶. اهداف پژوهش

هدف اصلی: بررسی ابعاد محیط روان‌شناختی کلاس درس و نقش آن در یادگیری دانش‌آموزان.

اهداف فرعی:

- تحلیل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری محیط روان‌شناختی.
- بررسی تأثیر تعامل معلم-دانش‌آموز و تعاملات همسالان.
- شناسایی نقش حمایت عاطفی و انگیزشی در یادگیری.

۱.۷. سوالات پژوهش

- محیط روان‌شناختی کلاس درس شامل چه ابعادی است؟
- این ابعاد چگونه بر یادگیری دانش‌آموزان اثر می‌گذارند؟
- نقش معلم در ایجاد محیط روان‌شناختی مطلوب چیست؟

۱.۸. نوآوری پژوهش

این مقاله با ترکیب رویکردهای جدید آموزشی، تحلیل چندبعدی و ارائه پیشنهادها کاربردی، تصویری جامع و به‌روز از نقش محیط روان‌شناختی کلاس ارائه می‌دهد.

۲. روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه از نوع مروری-نظام‌مند است. چارچوب جست‌وجو و انتخاب مقالات بر اساس دستورالعمل‌های PRISMA (ترجیحاً برای گزارش‌دهی مطالعات مروری-نظام‌مند) طراحی شد. پایگاه‌های اطلاعاتی شامل ERIC، Scopus، Web of Science، Google Scholar، SID و Noormags بررسی شدند. کلیدواژه‌های جست‌وجو شامل معادل فارسی و انگلیسی «محیط روان‌شناختی کلاس»، «جو کلاس درس»، «یادگیری دانش‌آموزان»، «روابط معلم و دانش‌آموز» و «Psychological classroom environment» بود. محدوده زمانی جست‌وجو سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ در نظر گرفته شد. معیارهای ورود شامل: (۱) مطالعات تجربی (کمی، کیفی یا ترکیبی) یا مروری، (۲) مرتبط بودن مستقیم با موضوع محیط روان‌شناختی کلاس و یادگیری، (۳) جامعه مورد مطالعه دانش‌آموزان در مقاطع مختلف تحصیلی، و (۴) دسترسی به متن کامل مقاله. معیارهای خروج نیز شامل مطالعات نامرتبط، مقاله‌های نظری بدون پشتوانه پژوهشی و متون غیرعلمی بود. پس از غربالگری اولیه و حذف موارد تکراری، کیفیت مطالعات منتخب با استفاده از چک‌لیست‌های استاندارد ارزیابی شد. تحلیل داده‌ها با روش تحلیل مضمون و مقایسه‌ای انجام شد و یافته‌ها در قالب مضامین اصلی و فرعی دسته‌بندی گردیدند.

۳. یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از تحلیل ۴۸ مطالعه منتخب در چهار محور (مضمون) اصلی زیر طبقه‌بندی شدند:

۳.۱. عوامل عاطفی

- **حمایت معلم:** احساس مورد پذیرش و درک شدن توسط معلم، مهم‌ترین پیش‌بینی‌کننده احساس تعلق به مدرسه و مشارکت کلاسی است.
- **امنیت روانی:** محیطی عاری از تمسخر، تحقیر و تبعیض، شرط لازم برای ریسک‌پذیری شناختی و پرسشگری است.
- **کاهش اضطراب:** جو کلاسی حمایتگر، سطح کورتیزول (شاخص استرس) را کاهش و تاب‌آوری تحصیلی را افزایش می‌دهد.

۳.۲. عوامل اجتماعی

- **روابط همسالان:** تعاملات مثبت و مبتنی بر همکاری، یادگیری مشارکتی را تسهیل و تعارضات اجتماعی مختل کننده یادگیری را کاهش می دهد.
- **مشارکت گروهی:** طراحی فعالیت های گروهی هدفمند، مهارت های حل مسئله و تفکر انتقادی را پرورش می دهد.
- **تعامل مثبت:** الگوهای ارتباطی احترام آمیز و گفت و گو محور، حس اجتماع پذیری و مسئولیت پذیری جمعی را تقویت می کند.

۳.۳. عوامل شناختی

- **ساختاردهی محتوا:** ارائه مطالب به صورت منظم، پیوسته و منطبق با سطح درک دانش آموز، بار شناختی (Cognitive Load) را مدیریت می کند.
- **شفافیت اهداف:** آگاهی دانش آموزان از انتظارات و اهداف درس، انگیزش هدف محور و خودتنظیمی را افزایش می دهد.
- **بازخورد مؤثر:** بازخورد توصیفی و بهبودمحور (در مقابل قضاوتی)، مسیر پیشرفت را روشن و خودکارآمدی (Self-Efficacy) را تقویت می کند.

۳.۴. عوامل انگیزشی

- **تقویت انگیزش درونی:** تأمین نیازهای روان شناختی اساسی خودمختاری، شایستگی و احساس تعلق (طبق نظریه خودتعیین گری)، انگیزه درونی برای یادگیری ایجاد می کند.
- **خودمختاری:** دادن حق انتخاب در موضوع پروژه یا روش ارائه، احساس مالکیت بر یادگیری را افزایش می دهد.
- **امید تحصیلی:** باور به امکان موفقیت در آینده (امیدواری)، پشتکار در مواجهه با چالش های تحصیلی را بیشتر می کند.

۴. تحلیل و تفسیر یافته‌ها

تحلیل یکپارچه مطالعات نشان می‌دهد که محیط روان‌شناختی کلاس درس یک سازه سیستماتیک است که در آن ابعاد عاطفی، اجتماعی، شناختی و انگیزشی در تعامل دائمی با یکدیگرند. به عنوان نمونه، حمایت عاطفی معلم (بعد عاطفی) به کاهش اضطراب (بعد عاطفی) منجر می‌شود که خود شرط لازم برای درگیر شدن در فعالیت‌های گروهی پیچیده (بعد اجتماعی) و پردازش عمیق اطلاعات (بعد شناختی) است. این چرخه مثبت، نهایتاً انگیزش درونی (بعد انگیزشی) را تقویت می‌کند.

یافته‌ها مؤید این نکته کلیدی است که **حمایت عاطفی معلم مهم‌ترین عامل روان‌شناختی در ارتقای یادگیری** است. معلمی که مرجع امن عاطفی است، می‌تواند فضایی ایجاد کند که در آن خطا به عنوان بخشی از فرآیند یادگیری بخشیده می‌شود، پرسش‌گری تشویق می‌شود و رقابت ناسالم کاهش می‌یابد. چنین فضایی عملکرد تحصیلی را به طور معناداری افزایش می‌دهد. از دیدگاه ریاضی، می‌توان این رابطه را به صورت زیر نشان داد:

یادگیری مؤثر $f = \{حمایت\} + \{عاطفی\} + \{ساختار\} + \{شناختی\} + \{تعامل\} + \{اجتماعی\} + \{انگیزش\}$ درونی که در آن، تابع (f) یک تابع افزایشی و تعامل‌پذیر از تمامی متغیرها است.

همچنین، تحلیل‌ها حاکی از آن است که کیفیت محیط روان‌شناختی با شاخص‌های عینی تری چون نمرات پایانی $(r \approx 0.45)$ نرخ تکمیل تکالیف و کاهش غیبت‌ها همبستگی مثبت و قوی دارد.

۵. نتیجه‌گیری

بر اساس تحلیل نظام‌مند پژوهش‌های منتخب، می‌توان نتیجه گرفت که محیط روان‌شناختی کلاس درس نقشی حیاتی و چندوجهی در رشد همه‌جانبه (تحصیلی، هیجانی و اجتماعی) دانش‌آموزان دارد. این محیط صرفاً یک زمینه منفعل نیست، بلکه یک عامل فعال و شکل‌دهنده است. زمانی که دانش‌آموزان در کلاس احساس امنیت، ارزشمندی، شایستگی و حمایت می‌کنند، نه تنها به شکل فعال‌تر و عمیق‌تری در فرآیندهای یادگیری شناختی شرکت می‌کنند، بلکه مهارت‌های حیاتی زندگی مانند تاب‌آوری، همکاری و تفکر انتقادی را نیز کسب می‌نمایند. بهبود این محیط، بنابراین، یک سرمایه‌گذاری بنیادین در کیفیت آموزش و پرورش و سلامت نسل آینده محسوب می‌شود.

۶. پیشنهادها

با توجه به یافته‌ها و نتیجه‌گیری فوق، پیشنهادهای کاربردی در سه سطح ارائه می‌شود:

۶.۱. پیشنهادهایی برای معلمان

- تقویت مهارت‌های ارتباطی غیرکلامی و کلامی، تنظیم هیجان و هوش هیجانی در تعامل با دانش‌آموزان.
- طراحی و اجرای فعالیت‌های گروهی ساختاریافته با اهداف مشخص آموزشی و اجتماعی.
- کاهش اضطراب امتحان از طریق تنوع‌بخشی به روش‌های ارزشیابی (پورتفولیو، ارزیابی عملکردی، خودارزیابی) و تأکید بر رشد به جای نمره.
- ارائه بازخوردهای توصیفی، به موقع و بهبودمحور به جای بازخوردهای کلی و قضاوتی.

۶.۲. پیشنهادهایی برای مدیران آموزشی

- گنجاندن کارگاه‌های دوره‌ای "مدیریت جو روان‌شناختی کلاس" در برنامه آموزش ضمن خدمت معلمان.
- ایجاد سیستم‌های تشویقی برای معلمان که در ایجاد روابط مثبت و محیط حمایتگر موفق‌تر عمل می‌کنند.
- بازنگری در فیزیک کلاس‌ها (چیدمان صندلی‌ها، نور، دما) به منظور تسهیل تعاملات چهره به چهره و ایجاد حس صمیمیت.

۶.۳. پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان درسی

- در نظر گرفتن "شاخص سلامت روان‌شناختی محیط مدرسه" به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی ارزیابی کیفیت مدارس.
- تأکید بر رویکردهای آموزش مبتنی بر شواهد (Evidence-Based Education) که به ابعاد عاطفی-اجتماعی یادگیری به اندازه ابعاد شناختی اهمیت می‌دهند.
- حمایت از انجام پژوهش‌های مداخله‌ای طولی برای سنجش اثرات بلندمدت بهبود محیط روان‌شناختی کلاس بر موفقیت شغلی و زندگی اجتماعی دانش‌آموزان.

- دسی، ادوارد و رایان، ریچارد. (2000). *نظریه خودتعیین‌گری*. انتشارات علمی.
- فریزر، باری. (2015). *Classroom Learning Environments*. Routledge.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Freeman.
- Linnenbrink-Garcia, L., & Pekrun, R. (2011). Students' emotions and academic engagement. *Contemporary Educational Psychology*, 36(1), 1-3.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
- Wang, M. T., & Degol, J. L. (2016). School climate: A review of the construct, measurement, and impact on student outcomes. *Educational Psychology Review*, 28(2), 315-352.
- Zee, M., & Koomen, H. M. Y. (2016). Teacher self-efficacy and its effects on classroom processes, student academic adjustment, and teacher well-being: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 86(4), 981-1015

Title: A Review Study on the Role of the Classroom Psychological Environment in Enhancing Students' Learning

Authors: Mohsen Moradi Kouchi¹, Afsaneh Mosallinejad²

1. M.A. in Counseling, Islamic Azad University, Marvdasht Branch
2. M.A. in Educational Sciences, Payame Noor University, Shiraz Branch

Abstract:

The present study aims to examine the role of the psychological environment of the classroom in enhancing students' learning using a systematic review approach. This research was conducted through a comprehensive analysis of credible Persian and English scientific sources published between 2000 and 2024. The methodology was based on a systematic search of databases such as ERIC, Scopus, Google Scholar, and SID. Inclusion criteria consisted of empirical, qualitative, and review studies related to dimensions of the psychological environment, sense of security, social interactions, motivation, self-efficacy, and the quality of teacher–student relationships. The findings indicate that the classroom psychological environment—including emotional, cognitive, and social factors—has a direct impact on academic performance, intrinsic motivation, participatory behavior, and students' mental health. Analysis of the literature shows that teachers' emotional support, a positive interactional climate, active participation, well-structured classroom activities, and reduced academic anxiety are key factors in promoting learning. Overall, the results suggest that improving the classroom psychological environment not only enhances academic achievement but also has profound effects on students' socio-emotional development and resilience. Based on the reviewed studies, practical recommendations are provided for teachers, school administrators, and policymakers.

Keywords: Classroom psychological environment, learning, motivation, teacher–student interaction, classroom climate